

NHÌN LẠI VẤN ĐỀ BẢO TỒN THEN: TÍNH ĐA DẠNG CỦA DI SẢN VÀ QUYỀN CHỦ THỂ

REVISITING THEN SAFEGUARDING: HERITAGE DIVERSITY AND PRACTITIONER'S RIGHTS

NHỮNG ĐIỂM CHÍNH SÁCH NỔI BẬT

- Các chính sách bảo vệ di sản cần quan tâm đến sự đa dạng của các thực hành Then, bao gồm các hình thức Then nghi lễ và Then văn nghệ, thay vì chỉ ưu tiên những hình thức thực hành được coi là “nguyên gốc”, “đại diện” hoặc phù hợp để trình diễn trước công chúng.
- Sự thích ứng, thử nghiệm và dịch chuyển giữa các không gian nghi lễ, trình diễn, du lịch và cộng đồng cần được nhìn nhận như một phần của đời sống xã hội tiếp diễn của Then, thay vì mặc nhiên bị xem là sự biến tướng hay mất đi tính nguyên gốc.
- Các thầy Then và cộng đồng cần có nhiều quyền hơn trong việc quyết định những gì cần được duy trì, cải biên, trao truyền hoặc giới thiệu trước công chúng. Chính sách cần hỗ trợ các điều kiện xã hội và nghi lễ để Then tiếp tục có ý nghĩa đối với những người thực hành, thay vì quy định Then phải được thực hành hay thể hiện theo một khuôn mẫu nhất định.

POLICY HIGHLIGHTS

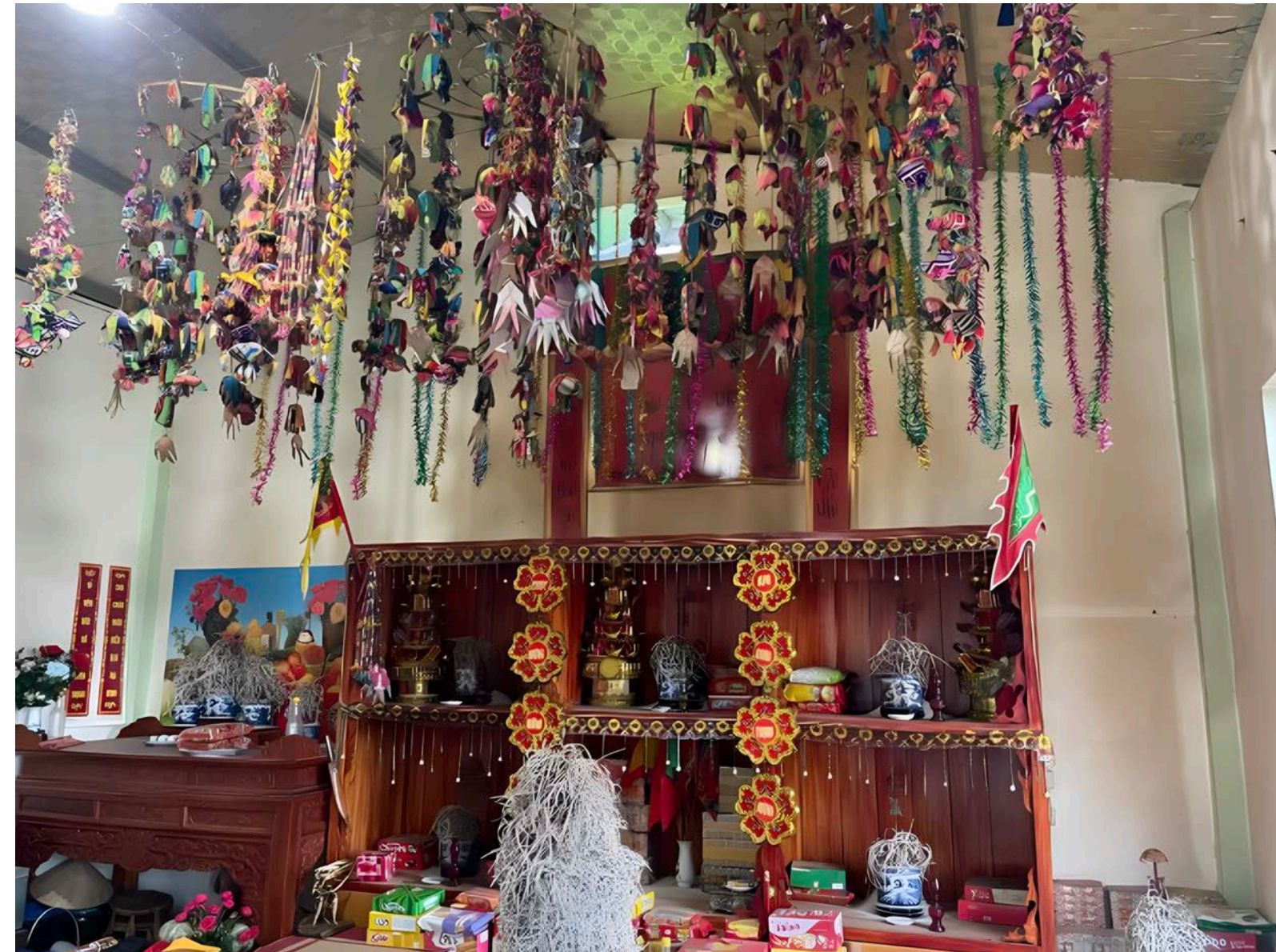
- Safeguarding policies should take into account the full diversity of Then practices, including ritual and staged forms, rather than privileging only forms considered “authentic,” “representative,” or suitable for public performance.
- Adaptation, experimentation, and movement between ritual, performance, tourism, and community settings should be understood as part of the continuing social life of Then, rather than automatically treated as distortion or loss of authenticity.
- Then masters and communities should have greater authority to decide what should be maintained, adapted, transmitted, or publicly presented. Policy should support the social and ritual conditions in which Then remains meaningful to practitioners, rather than prescribing what Then ought to look like.

MỞ ĐẦU

Then là thực hành nghi lễ của người Tày, Nùng, Thái vùng Đông Bắc và Tây Bắc thể hiện hành trình các thầy Then đi gặp gỡ các thần linh ở Mường Trời để thỉnh cầu các thần linh phù hộ cho con người sức khỏe, bình an, may mắn. Then gắn bó chặt chẽ với đời sống và phản ánh vũ trụ quan, nhân sinh quan của các tộc người, tập trung vào mối quan hệ giữa con người, thần linh và tổ tiên. Về bản chất, then hoạt động như một hình thức hòa giải tâm linh, trong đó những người thực hành then, được gọi là ông then/bà Then có vai trò là chuyên gia nghi lễ, làm trung gian giữa thế giới vật chất và thế giới tâm linh.

Then is a ritual practice of the Tày, Nùng, and Thái peoples in northeastern and northwestern Vietnam. It enacts the spiritual journeys undertaken by Then masters to Mường Trời (the celestial realm), where they communicate with deities and seek their protection and blessings for human health, well-being, and good fortune. Closely embedded in community life, Then reflects the cosmologies and worldviews of these ethnic groups, particularly their understandings of the relationships between humans, deities, and ancestors. At its core, Then can be understood as a form of spiritual mediation in which practitioners, known as ông Then or bà Then, act as ritual specialists mediating between the human and spiritual worlds.

Ban thờ Then trong nhà thầy Then ở Nghĩa Lộ, Yên Bái. 13/9/2025

INTRODUCTION

Then đã trải qua một hành trình thăng trầm. Trong giai đoạn từ 1950s đến 1980s, cùng với quá trình xây dựng nền văn hoá có nội dung xã hội chủ nghĩa theo nguyên tắc “gạn đục khơi trong”, “bảo tồn có lựa chọn”, “xây dựng con người mới, xây dựng nền văn hoá mới”, Then bị xem là mê tín dị đoan, là tàn dư của xã hội phong kiến và vì vậy bị thu hẹp và hạn chế thực hành công khai. Cùng lúc đó, chủ trương khai thác và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống nhằm cổ vũ tinh thần cách mạng đã tạo điều kiện cho Then văn nghệ phát triển mạnh mẽ, với nhiều hình thức cải biên và sáng tác mới nhằm đáp ứng những nhu cầu văn hóa, xã hội của thời kỳ này.

Từ Đổi mới (1986), khi Việt Nam xác định “xây dựng nền văn hoá Việt Nam tiên tiến đậm đà bản sắc dân tộc”, Then nghi lễ đã nhanh chóng hồi sinh và phát triển. Các nghi lễ Then gắn với cuộc sống hàng ngày, với các nghi lễ, lễ hội và trở thành thực hành nghi lễ không thể thiếu trong đời sống tâm linh của người Tày, Nùng, Thái. Then nghi lễ còn tham gia vào các nghi lễ có tính chất nhà nước, quan phương. Then trở thành di sản văn hoá phi vật thể được UNESCO ghi danh và được thực hành sống động, đa dạng. Bối cảnh mới cũng thúc đẩy sự phát triển của Then văn nghệ. Các bài Then mới liên tục được cải biên, sáng tác và loại hình Then này đi vào các hội thi, hội diễn, các hoạt động văn nghệ quần chúng và được truyền dạy rộng khắp trong trường học, cộng đồng. Sự thăng trầm của Then phản ánh rõ nét quá trình thay đổi của nhận thức xã hội cũng như của chính sách đối với các thực hành di sản văn hoá của các tộc người ở Việt Nam.

Thực tế thực hành Then hiện nay cho thấy di sản này tồn tại dưới nhiều dạng thức khác nhau, bao gồm cả Then nghi lễ và Then văn nghệ. Các dạng thức này có không gian, mục đích và đối tượng thực hành khác nhau, nhưng không tồn tại như những loại hình tách biệt hay đối lập nhau. Một thầy Then có thể thực hành nghi lễ trong đời sống cộng đồng, đồng thời tham gia trình diễn trên sân khấu. Họ vừa là nghệ nhân vừa là thầy then, có thể thuộc và thực hành những bài Then được truyền lại qua nhiều thế hệ nhưng cũng sáng tác lời mới hoặc cải biên làn

điệu để phù hợp với những hoàn cảnh thực hành khác nhau. Sự đa dạng này cho thấy đời sống của Then không vận hành theo logic “bảo tồn có chọn lọc”, trong đó một số hình thức được xác định là “tiêu biểu”, “điển hình” hay “tốt đẹp” hơn những hình thức khác. Các dạng thức này là công bằng với nhau, mỗi loại hình có những ưu thế riêng, có không gian thực hành riêng, có mục đích riêng, có chủ thể và đối tượng riêng song chúng không loại trừ, không mâu thuẫn nhau mà lại luôn gắn kết với nhau, hỗ trợ, bổ sung cho nhau và làm giàu thêm giá trị cho di sản.

Then has experienced a complex and uneven historical trajectory. From the 1950s to the 1980s, as Vietnam sought to build a socialist culture according to such principles as “filtering out the bad while retaining the good” (gạn đục khơi trong), “selective preservation” (bảo tồn có lựa chọn), and the construction of a “new socialist person” and a “new culture,” ritual Then was often regarded as superstition and a remnant of feudal society. Its public practice was consequently restricted and considerably reduced. At the same time, policies that sought to mobilize and promote traditional cultural values in support of revolutionary goals created favorable conditions for the development of performative Then (Then văn nghệ), including new compositions and adaptations responding to the changing cultural and social needs of the period.

Since the beginning of Đổi mới (Renovation) in 1986, and particularly with the adoption of the goal of building an “advanced Vietnamese culture imbued with national identity,” ritual Then has undergone a significant revival. It has returned to everyday life, community rituals, and festivals, becoming once again an important part of the spiritual life of Tày, Nùng, and Thái communities. Ritual Then has also entered state-sponsored and officially organized ceremonial spaces. With its inscription by UNESCO as intangible cultural heritage, Then has acquired greater public recognition while continuing to be practiced in diverse and dynamic ways. The new context has also encouraged the further development of performative Then. New songs and adaptations are continually created and performed at competitions, festivals, and community cultural events, while Then is increasingly taught in schools and local communities. The changing fortunes of Then thus reflect broader shifts in social attitudes and state policies toward the cultural and ritual practices of Vietnam’s ethnic groups.

Contemporary Then practice reveals considerable diversity, encompassing both ritual and performative forms. These forms operate in different settings, serve different purposes, and address different audiences, yet they do not exist as separate or mutually exclusive domains. A Then master may conduct rituals within the community while also performing on stage. The same person may therefore be both a ritual specialist and a recognized cultural performer, mastering repertoires transmitted across generations while also composing new lyrics or adapting melodies to different contexts of practice. This diversity suggests that the social life of Then does not conform easily to a logic of “selective preservation,” in which certain forms are regarded as more “representative,” “typical,” or “valuable” than others. Rather, different forms of Then have their own settings, purposes, practitioners, and audiences. They coexist, intersect, and sustain one another, together contributing to the continuing vitality and richness of Then as a living cultural practice.

**Lễ xin Then ban mưa (cầu mưa)
ở Nhà Pó, Mộc Châu, Sơn La. 14/3/2025**

KẾT LUẬN

Then là một tổng thể của nhiều thành tố (nghỉ lễ, âm nhạc, lời hát, điệu múa, nhạc cụ, cách trình diễn, không gian,...). Các thành tố này luôn có sự gắn kết với nhau ngay cả khi chúng được tách ra vì những mục đích khác nhau. Then vẫn luôn được thực hành trong môi trường nghi lễ song các thầy Then cũng có thể xin phép thần linh để đưa một phần Then nghi lễ để trình diễn trên sân khấu phục vụ du lịch, giải trí.

Như nhiều loại hình di sản văn hoá phi vật thể khác, Then không đơn thuần là truyền thống, là di sản thuộc về quá khứ mà nó luôn vận động và phát triển không ngừng trong đời sống xã hội đương đại. Then đã và đang được làm mới liên tục bởi chính những chủ thể văn hoá và những đối tượng thụ hưởng di sản này.

Từ góc độ chính sách và nhận thức xã hội, Then đã từ một thực hành được xem là mê tín trở thành một di sản, thành nét bản sắc văn hoá tộc người song từ góc độ của những người thực hành Then thì di sản này, qua thời gian vẫn luôn được gắn bó và có ý nghĩa quan trọng với đời sống của họ, dù có trải qua thăng trầm thế nào thì họ vẫn có cách để giữ gìn, sáng tạo và làm giàu di sản một cách tốt nhất.

Then is a complex cultural practice comprising multiple interconnected elements, including ritual, music, lyrics, dance, musical instruments, modes of performance, and ritual spaces. These elements remain closely related even when they are separated or adapted for different purposes. Then continues to be practiced in ritual contexts, while Then masters may also seek permission from the deities to bring certain elements of ritual Then onto the stage for tourism or entertainment.

Like many forms of intangible cultural heritage, Then is not simply a tradition or a legacy inherited from the past. It is continually changing and developing as part of contemporary social life. Then has been, and continues to be, renewed and recreated by its practitioners and by the communities for whom it remains meaningful.

From the perspective of state policy and wider social perceptions, Then has undergone a remarkable transformation - from a practice once regarded as superstition to one officially recognized as cultural heritage and an expression of ethnic identity. From the perspective of Then practitioners, however, there is also considerable continuity. Despite changing policies and shifting social attitudes, Then has remained closely connected to their lives and continues to hold profound cultural and spiritual significance. Throughout these historical changes, practitioners have found their own ways of maintaining, adapting, and enriching the practice, ensuring its continuing vitality in contemporary life.

CONCLUSION

Lễ lầu Then, Đông Cương, Yên Bái, 5/2/2023

KHUYẾN NGHỊ CHÍNH SÁCH

* 1. Với một di sản văn hoá giàu có và đa dạng hình thức thể hiện như Then, **cần một cách tiếp cận tổng thể, hệ thống và linh hoạt để hiểu đúng, hiểu đủ và hiểu sâu về giá trị của di sản này.**

* 2. Then đã và đang được làm mới liên tục bởi chính những chủ thể văn hoá và những đối tượng thụ hưởng di sản này. Chính vì vậy, **không nên nhìn những thực hành Then mới, Then cải biên hay những sáng tạo Then là “lai căng”, “biến tướng” mà đó là quá trình sáng tạo văn hoá liên tục cần có và luôn có ở Then** cũng như các loại hình di sản văn hoá phi vật thể khác.

* 3. Trong bối cảnh phát triển và hội nhập sâu rộng, **cần thay đổi tư duy, quan điểm cũng như cách nhìn nhận công bằng về di sản Then** để có thể phát huy được tối đa vai trò, ý nghĩa của di sản này trong đời sống cộng đồng.

* 4. Từ góc độ chính sách và nhận thức xã hội, **tôn trọng sự lựa chọn di sản của các chủ thể thực hành di sản nên trở thành nguyên tắc và quan điểm xuyên suốt và bền vững trong bảo vệ và phát huy di sản Then** nói riêng và các di sản văn hoá nói chung.

POLICY RECOMMENDATIONS

* 1. Given the richness and diversity of Then as a cultural practice, **a holistic, systematic, and flexible approach is needed to fully understand and recognize the multiple values of this heritage.**

* 2. Then has been continually renewed and recreated by its practitioners and communities. **New forms, adaptations, and creative expressions of Then should therefore not be dismissed as “hybridization” or “distortion,” but recognized as part of the ongoing processes of cultural creativity that sustain Then, as they do other forms of intangible cultural heritage.**

* 3. **In the context of rapid development and increasing global integration, a more inclusive and equitable approach to the diverse forms of Then is needed to enable this heritage to continue playing meaningful roles in community life.**

* 4. **From the perspective of heritage policy and public awareness, respecting the choices of heritage practitioners should become a guiding and enduring principle in the safeguarding and promotion of Then, as well as of intangible cultural heritage more broadly.**

TÀI LIỆU THAM KHẢO /
BIBLIOGRAPHY

Nguyễn Thị Phương Châm.2025. Heritagization and the Resurgence of Ritual and Performative Then. Journal of Vietnamese Studies (2025) 20 (3-4): 129–153.

University of
Zurich^{UZH}

Department of Social Anthropology and Cultural Studies

THÔNG TIN DỰ ÁN
ABOUT THE PROJECT

[HTTPS://WWW.ISEK.UZH.CH/EN/
ANTHROPOLOGY/RESEARCH/ARCHIVE/
UNDERSTANDING-THE-HERITAGE.HTML](https://www.isek.uzh.ch/en/anthropology/research/archive/understanding-the-heritage.html)

Bản khuyến nghị chính sách này là một sản phẩm của dự án được tài trợ bởi SNF-NAFOSTED (IZVSZ1.202714) mang tên “Tìm hiểu mối liên hệ giữa di sản và phát triển tại Việt Nam: Cách tiếp cận đa chiều” giữa Viện Nghiên cứu Văn hóa (VASS) và Khoa Nhân học của Đại học Zurich. Tài liệu được chuẩn bị bởi Nguyễn Thị Phương Châm.

This policy brief is an output of the SNF-NAFOSTED funded project (IZVSZ1.202714) on “Understanding heritage and development nexus in Vietnam: A Multi-scaler Approach” between Institute of Cultural Studies, (VASS) and the Department of Anthropology of the University of Zurich. It was prepared by Nguyễn Thị Phương Châm.

05

* DỰ ÁN –
HIỂU VỀ DI SẢN VÀ
PHÁT TRIỂN TẠI
VIỆT NAM: CÁCH
TIẾP CẬN ĐA CHIỀU

UNDERSTANDING
HERITAGE AND
DEVELOPMENT
NEXUS IN
VIETNAM:
A MULTI-SCALAR
APPROACH
– PROJECT *